

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA
KOMMUNIKATSIYALARINI RIVOJLANTIRISH VAZIRLIGI
TOSHKENT AXBOROT TEXNOLOGIYALARI UNIVERSITETI**

“AKTSIM” fakulteti

“Menejment va marketing” kafedrası

“Qimmatli qog'ozlar bozori” fanidan

MUSTAQIL ISH

Mavzu: Fond birjasi

Bajardi: 120-12 guruh talabasi

Nurmurzayev Akbar

Tekshirdi: Djalalov Jamol

TOSHKENT 2016

Annotasiya

Qimmatli qog'ozlar bozori bozor iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblansa, fond birjasi esa bozor iqtisodiyotining zaruriy bo'g'ini hisoblanadi.

Investitsiya muassasalariga investitsiya vositachilari ya'ni brokerlar—dilerlar, investitsiya maslaxatchilari, investitsiya fondlari, investitsiya kompaniyalari, boshqaruvchi kompaniyalar, qimmatli qog'ozlar egalarining reestrlarini saqlovchilar, depozitariylar, hisob-kitob kliring palatalari, qimmatli qog'ozlarning nominal egalari kiradi.

Mundarija

Kirish.....	3
1. Fond birjasi faoliyati, roli, mexanizmi va iqtisodiyotdagi tutgan o'рни.....	4
2. Fond birjasi faoliyatining jahon tajribasi.....	8
3. O'zbekiston fond birjasi faoliyat mexanizmining huquqiy asoslari.....	12
Xulosa.....	16
Adabiyotlar ro'yxati.....	17

Kirish

Zamonaviy iqtisodiyotda qimmatli qog'ozlar bozori juda muxim o'rin egallaydi. Iqtisodiyotni barqarorlashtirish va rivojlantirish uchun samarali iqtisodiy siyosat yurgizish bilan bir vaqtda, moliyaviy soxada institutional isloxotlar o'tkazilishi lozimligi ayni haqiqatdir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida fond bozoridagi qimmatli qog'ozlardan maqbul tarzda foydalanish imkoniyatini yaratuvchi barqaror moliyaviy tizim sifatida muxim ahamiyat kasb etadi. Bunday moliyaviy tizimga ega mamlakatlar iqtisodiy xatarlarga bardoshli bo'ladilar.

Ma'lumki, O'zbekiston iqtisodiyotda hozirgi vaqtda amalga oshirilayotgan tuzilmaviy o'zgarishlar, eng avvalo fond bozori bilan bevosita bog'liq bo'lib kelmoqda. Chunki Respublikada rejalashtirilgan investitsiya programmasini amalga oshirishda o'tish davriga xos bo'lgan moliyaviy resurslarning chegaralanganligi sezilmokda. Shuning uchun ham fond bozorining qimmatli qog'ozlaridan samarali foydalanish, ularning eng qulay shakllaridan foydalanish muxim masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Hozirgi globallashuv sharoitida fond bozorlari iqtisodiyatning asosiy tarmog'i bo'lib kelmoqda. Bundan ko'rinib turibdiki, qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish iqtisodiyotni rivojlantirish demakdir. Hozir jahon fond bozorlari bir qancha muammoli holatlar vujudga kelmoqda. Prezidentimiz bu muammolar haqida quyidagi fikrlarini bildirganlar: - "Shuni tan olish kerakki, so'nggi yillarda jahon iqtisodiyotida yuzaga kelayotgan muammolar asosan qo'shimcha pul bosib chiqarish va moliya bozorini shunday pullar bilan to'ldirish hisobidan hal etilishi ko'zga tashlanmoqda. Bu esa, o'z navbatida, kelgusida jilovlab bo'lmaydigan inflyatsiyaga, ya'ni qimmatchilikka, zaxira va milliy valyutalarning qadrsizlanishiga va shu bilan bog'liqog'iroqibatlarga olib kelishi mumkin".¹

¹ 2012-yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2011-yilning asosiy yakunlari va 2012-yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. 01.02.2012. Xalqso'zi. 2-fevral

1. Fond birjasi faoliyati, mohiyati va iqtisodiyotdagi tutgan o'рни.

Qimmatli qog'ozlar bozori bozor iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblansa, fond birjasi esa bozor iqtisodiyotining zaruriy bo'g'ini hisoblanadi.

Investitsiya muassasalariga investitsiya vositachilari ya'ni brokerlar—dilerlar, investitsiya maslaxatchilari, investitsiya fondlari, investitsiya kompaniyalari, boshqaruvchi kompaniyalar, qimmatli qog'ozlar egalarining reestrlarini saqlovchilar, depozitariylar, hisob-kitob kliring palatalari, qimmatli qog'ozlarning nominal egalari kiradi. Mazkur tashkilotlar qimmatli qog'ozlar bozorida birja faoliyatini ko'rsatish yoki mamlakat fond bozori xolatiga javob beruvchi davlat idorasi nomidan investitsiya muassasasi sifatida operatsiyalarni amalga oshirish uchun majburiy tarzda litsenziyaga ega bo'lishi kerak. qimmatli qog'ozlar oldi-sotdisi bo'yicha bitimlar fond birjalarida va birjadan tashqari bozorlarda amalga oshiriladi.

Birjalarda bevosita bozorlarga chiqarilmaydigan, hujjatlar bilan tasdiqlangan aniq sifat va miqdor xususiyatlariga hamda talab va taklif asosida belgilanadigan narxga ega bo'lgan ayrim fond boyliklari sotiladi va xarid qilinadi. Birjaga savdoda ishtirok etishni xoxlovchi barcha shaxslarga emas, faqat uning a'zosi bo'lgan professional ishtirokchilarga ruxsat etiladi. qimmatli qog'ozlar bilan birja savdolari har bir birja tomonidan maxsus ishlab chiqilgan qimmatli qog'ozlar bozoridagi qonunchilikka qat'iy rioya etilishini, birja savdolarining barcha ishtirokchilari uchun teng sharoitlar yaratilishini, birja savdolariga kiritilgan qimmatli qog'ozlar to'g'risida ishonchli va to'liq ma'lumotlarning e'lon qilinishini, tuzilayotgan bitimlar to'g'risida axborotning oshkor etilishini va hokazolarni nazarda tutuvchi qoidalar asosida olib boriladi. Birjada oddiy qimmatli qog'ozlar bilan emas, faqat aloxida talablarga javob beradigan qimmatli qog'ozlar bilan savdo qilinadi. An'anaviy tarzda fond birjasi - bu eng yaxshi qimmatli qog'ozlarning bozoridir.

Fond birjasi – bu qimmatli qog'ozlar bozoriga xizmat ko'rsatuvchi infratuzilmalar ya'ni markaziy depozitariya, hisob-kliring palatasi, ikkinchi pog'onali depozitariyalar, brokerlik idoralari bilan birgalikda qimmatli qog'ozlar bilan savdo jarayonlarini yanada takomillashtirib borish orqali fond bozorining barcha sub'yektlari uchun investitsiya manbalariga erkin kira olish imkoniyatini yaratib

beruvchi tashkillashgan va doimiy faoliyat ko'rsatadigan qimmatli qog'ozlar bozoridir.

Fond birjasining vazifasi bilan bog'liq tuzilishi, uning faoliyati asosini tashkil etadigan quyidagi qoidalar bilan belgilanadi:

- a) doimiy harakatdagi bozorni vujudga keltirish;
- b) narxni aniqlash;
- c) moliya vositalari, ularning narxlari va muomala shartlari haqida axborot tarqatish;
- d) moliya vositachilarining mahoratini qo'llab-quvvatlash;
- e) savdo qoidalarini ishlab chiqarish.

Qimmatli qog'ozlar bilan birja savdosi muayyan tartibga asosanlangan holda o'tkaziladi. Ularning eng asosiylari quyidagilar:

Birjada qimmatli qog'ozlar oldi-sotdisi faqat vositachilar yordamida amalga oshiriladi. Bunday vositachilar jismoniy shaxslar ya'ni broker va dillerlar yoki yuridik shaxslar - banklar, investitsiya kompaniyalari, brokerlik firmalari bo'lishi mumkin. Ularning ishonchnomalari bilan brokerlar va dillerlar harakat qiladi. Vositachilar mijozdan qimmatli qog'ozlarni sotib olish yoki sotish uchun beriladigan buyurtmani bajaradi yoxud keyin yana sotish maqsadida o'z xisoblaridan qimmatli qog'ozlarni sotib oladi.

Fond birjasiga qimmatli qog'ozlarni yetkazib berish shart emas. Chunki qimmatli qog'ozlar mavjudligini ularning miqdorva sifatini tavsiflaydigan sertifikat - hujjatlar tasdiqlaydi.

Fond birjasida qimmatli qog'ozlarning duch kelgan miqdori sotilavermaydi: savdo bu yerda lotlar bilan, ya'ni umumiy qabul kilingan miqdorda sotiladi. Boshkacha qilib aytganda, fond birjasi ulgurji savdo shaklidir.

Fond birjasida «varaq» kotirovka ro'yxatiga kiritilgan qimmatli qog'ozlarga sotiladi. Aksiyalarni bunday ruyxatga kiritish listing deyiladi. Listing – qimmatli qog'ozlarni birjaga kiritish taomilidir.

Fond birjasida narxlar oshkora qo'yiladi, bu haqda zaldagi tablo doimo xabar qilib turadi. Birja operatsiyasining barcha qatnashchilari teng sharoitga ega va ular birjaning «halol» va «uyushgan» bozor degan qoidalariga bo'ysunadi.

Demak, bir tomondan, o'zqimmatli qog'ozlarini sotishni istamaydigan yoki bu ish qo'llaridan kelmaydigan emitentlar yoki korxonalar, ikkinchi tomondan esa ma'lum miqdordagi haq evaziga bunday qog'ozlarni sotishni o'z zimmasiga oladigan odamlar mavjud: nixoyat, shunday qimmatli qog'ozlarga muxtoj kompaniyalar va alohida shaxslar bor. Birja tomonlarning manfaatlari kesishadigan joy vazifasini o'taydi.

Birjaning o'zi hech narsa sotmaydi va sotib olmaydi, balki bunday ulgurji savdo o'tkazish uchun qoidalar ishlab chiqadi hamda shart-sharoit yaratib beradi.

Aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi faqat kun tartibiga kiritilgan masalalar bo'yicha qarorlar qabul qilishi mumkin. Umumiy yig'ilishning maxsus vakolatiga kirmaydigan masalalar bo'yicha qarorlar, yopiqaksiyadorlik jamiyati aksiyadorlari umumiy yig'ilishining qarorlari yig'ilish o'tkazilmagan holda, sirdan ovoz berish yo'li bilan qabul qilinishi mumkin. Bunda ovoz berishda xammasi bo'lib jamiyatni ovoz beruvchi aksiyalarining kamida 75 foiziga ega bo'lgan aksiyadorlar ishtirok etishi kerak. Aksiyadorlar umumiy yig'ilishida ishtirok etish huquqiga ega bo'lgan aksiyadorlar ro'yxatini aniqlash tadbiri aloxida ahamiyat kasb etadi. Mazkur ro'yxat aksiyadorlar reestri asosida jamiyat kuzatuvchi kengashi tomonidan umumiy yig'ilishni o'tkazish to'g'risida qarorqabul qilingan sanadan keyin vaaksiyadorlar umumiy yig'ilishini o'tkazish sanasigacha kamida 60 kun qolganda tuzilishi lozim. Ro'yxatda aksiyalar egasining nomi, xar bir aksiyador, uning manzili, shuningdek, unga tegishli aksiyalar miqdori haqidagi ma'lumotlar ko'rsatilishi zarur. Istalgan aksiyador jamiyatdan ushbu ro'yxatni u bilan tanishib chiqish uchun talab qilish huquqiga ega.

Aksiyadorlik jamiyatining faoliyatiga umumiy rahbarlik qilish kuzatuvchi kengash tomonidan amalga oshiriladi. Agar jamiyatni ovoz beruvchi aksiyalarining egalari bo'lgan aksiyadorlar soni 30 nafardan kam bo'lsa, kuzatuvchi kengashning vazifalari jamiyat aksiyadorlari umumiy yig'ilishining zimmasiga yuklatiladi.

Kuzatuvchi kengashning a'zolari aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi tomonidan saylanadi, bunda ular ijroiya organning a'zolari bo'la olishmaydi. Ovoz beruvchi aksiyalar egalarining soni 500 dan ortiqbo'lgan yopiqaksiyadorlik jamiyatlari uchun kuzatuvchi kengash a'zolarining soni etti kishidan kam bo'lmasligi, aksiyadorlarining soni ming kishidan ko'p bo'lgan jamiyatlar uchun esa, to'qqiz kishidan kam bo'lmasligi kerak. Kuzatuvchi kengashning raisi kengash tarkibidan uning a'zolarining ko'pchilik ovozi bilan saylanadi. Jamiyatning kuzatuvchi kengashi tarkibiga saylangan shaxslar cheklanmagan miqdorda qayta saylanishi mumkin. Ustav fondida davlatning ulushi 25 foizdan ortiqbo'lgan aksiyadorlik jamiyatidagi davlatning vakili, shuningdek aksiyadorlik jamiyati aksiyalarining davlatga tegashli paketini boshqarishga ishonch bildirilgan shaxs o'z lavozimiga ko'ra kuzatuvchi kengashning a'zolari hisoblanadi va aksiyadorlar umumiy yig'ilishi tomonidan saylanishi shart emas.

Birja - avvalo savdo zali bo'lib, unda brokerlar qimmatli qog'ozlar oldi-sotdisi uchun buyurtmalarni olishadi va bajarishadi. Investitsiya muassasalari birjada o'z brokerlariga ega bo'lish uchun «o'rin» sotib olib, uning a'zosiga aylanishlari kerak. «O'rin» olish savdo qilish huquqini qo'lga kiritish, birjaning savdo zalida o'z brokeriga ega bo'lish hamda birja ro'yhatiga kiritilgan harqanday qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarni amalga oshirish degan gap.

Birja savdolari orqali, xususiylashtirilgan korxonalar negizida tashkil etilgan aksiyadorlik jamiyatlari ko'rinishidagi mamlakat iqtisodiyotining turli sohalari haqiqiy mulkdorlarga va shunga mutanosib ravishda keng ko'lamdagi tarkibiy o'zgartirish va modernizatsiyalash uchun yirik mablag'lar jalb qilinishiga, yangidan tashkil etilayotgan aksiyadorlik jamiyatlari esa o'z investitsiya loyihalarini amalga oshirishlari uchun qo'shimcha moliyaviy manbalarga ega bo'ladilar. Aksiyadorlik jamiyatlari o'zqimmatli qog'ozlarini chiqarish va ularni fond birjasi savdolari orqali joylashtirish hisobiga, korxona rivojlanishi uchun ichki va tashqi kapital bozoridan cheklanmagan miqdorda investitsiya resurslarini jalb qilishlari mumkin.

2. Fond birjasi faoliyatining jahon tajribasi.

Dunyoda birinchi fond birjasi 1773 yilda Londonda brokerlar tomonidan qimmatli qog'ozlar bilan savdo qilish uchun tashkil etildi. U dastlab qirollikning pul alshmashtirish banki binosining bir qismida ijaraga joylashadi.

1791 yilda Filodelfiyada birinchi fond birjasi tashkil etilgan.

1792 yilda Nyu-York fond birjasi ochilgan. U birja hozirgi kungacha dunyoning eng yetakchi fond birjasi bo'lib kelyapti. Hozirgi davrda dunyoning 60 dan ziyod mamlakatlarida 200ga yaqin fond birjalari mavjud. Fond birjalarining Xalqaro federatsiyasi Parijda joylashgan bo'lib, u qimmatli qog'ozlar bozorlari faoliyatini muvofiqlashtiradi va aksionerlarning huquqlarini ta'minlaydi.

Hozirgi kunda xalqaro qimmatli qog'ozlar bozori bo'lib Nyu-York, London, Yaponiyada Tokio fond birjasi, Frankfurt, Shvetsariya opsiyon va moliya fyuchers birjalari hisoblanadi.

Fond birjasi faoliyati bilan bog'liq xorijiy mamlakatlar boy tajribasi nazariy jihatdan ham, amaliyotda ham foydalidir. Shuning uchun ushbu fond birjalari faoliyatining muayyan jihatlarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Nyu-York fond birjasining taraqqiyot tarixi butun AQShning, qisman Nyu-York shahrining tarixi bilan 1790 yildan buyon uzviy bog'liqdir. AQSh eng rivojlangan mamlakatga aylandi. AQShda yetarli tabiiy resurslar mavjud bo'lib, bu yerda rivojlangan transport tizimi yaratildi, malakali ishchi kuchi, tajribali menedjerlar tayyorlandi. Nyu-York fond birjasida taxminan 70 ta birlashmalarni, asosan o'rtoqlik va 2-3 firmalar birlashmalarining vakillari bo'lgan 420 ta birja a'zolari makler bo'lib ishlaydi. hech bir birja a'zosi makler sifatida fond birjasining ruxsatisiz makler sifatida ishlay olmaydi. Maklerlar bir yilda 8 marotaba bir hafta davomida tuzilgan shartnomalar haqida hisobot tuzadi.

AQSh qimmatli qog'ozlar va fond birjalari komisiyasining yangi va ikkilamchi emissiyalar to'g'risida to'la axborot berilishini, shu jumladan, kotirovkasi bo'lgan qimmatli qog'ozlar hususida kompaniyalar va brokerlar berayotgan hamma e'lonlarni nazorat qilish tajribasini ko'rib chiqish qiziqarlidir. Ushbu komissiya faoliyatining eng muhim vazifasi investorlar va jamoatchilikni kompaniyalar zarur axborotni to'la-

to'kis va kechiktirmasdan fond birjasiga va keng jamoatchilikka berayotganliklariga ishontirishdan iboratdir.

AQShda qimmatli qog'ozlar bozori boshqariladigan vaqat'iy tartibga solib turiladigan tizimdir. Ushbu bozorga asos bo'lgan qoidalar investorlarni yuz berishi mumkin bo'lgan suiste'mollardan yoki qallobliklardan himoyalashga mo'ljallangandir. Fond bozoridagi o'zini o'zi tartibga solish rejimi ana shunday suiste'mollar vaqallobliklardan saqlanish uchun qulay muhit bo'lib hizmat qiladi. Mamlakat bu soxada yigirmanchi yillarning oxirida – «buyuk turg'unlik» arafasida juda katta tajriba orttirdi. O'sha vaqtda chiqarilgan qimmatli qog'ozlarning qiymati 50 mlrd. dollardan oshib ketgan edi. Shu bilan birga, ularning yarmidan ko'prog'i hech narsa bilan ta'minlanmagan edi. Aksionerlarni jalb etish uchun to'g'ridan - to'g'ri aldash va moliyaviy hisobotlarni sohtalashtirish yo'li keng yoyildi. Dividendlar foyda hisobidan emas, balki navbatdagi emissiya bilan jalb etiladigan sarmoya hisobidan to'landi. Bu esa muqarrar sur'atda falokatga olib borar edi. AQSh hukumati 1933-34 yillarda vujudga kelgan vaziyatni tahlilqilib, fond bozori faoliyatini taribga soladigan bir qancha qonunlar qabul qiladi hamda qimmatli qog'ozlar va fond birjalari bo'yicha komissiya (QQFBK) tashkil etadi.

QQFBKning asosiy vazifasi qimmatli qog'ozlar bozorlarini batartib vaqonunhamda me'yorlar asosida ishlashini, mutaxassislar o'z mijozlariga adolatli munosabatda bo'lishlarini ta'minlashdan, investorlar investitsiyalar haqida qarorlar qabul qilish chog'ida korporatsiyalar o'zlari haqidagi barcha muhim axborotga yo'l ochib qo'yishlarini ta'minlashdan iboratdir. QQFBK bu vazifalarni quyidagi tarzda amalga oshirmoqda:

- kompaniyalar zimmasiga ishga va moliyaga taalluqli muhim axborotni ochib qo'yish majburiyatini yuklaydi;
- qimmatli qog'ozlarni sotib olayotgan va sotayotganlar bajarishlari shart bo'lgan qoidalarni qabul qiladi;
- qonun buzilgan taqdirda sudga beradi yoki boshqa qonunni qo'llash choralariidan foydalanadi.

Investorlar emissiya prospektida yoki og'zaki shaklda soxta yoki chalg'itadigan bayonotlar berilgan bo'lsa ro'yxatga olingan qimmatli qog'ozlarni sotib olishdan ko'rilgan zararlar o'rnini qoplash uchun qonun hujjatlariga muvofiq sudga murojaat qilishlari mumkin. Biroq investorlar qimmatli qog'ozlar bo'yicha federal qonunlar beradigan ko'p sonli ximoya turlariga qaramasdan, o'zlarini himoya qilish uchun o'zlari javobgar ekanliklarini esda tutishlari shart.

Nyu-York fond birjasi AQShning bosh birjasi va jahonning eng katta birjasidir. U 1972 yilda tashkil topgan. Nyu-York fond birjasi korporatsiya bo'lib, uning ishiga ushbu korporatsiyaning a'zolari tomonidan saylanadigan direktorlar kengashi raxbarlik qiladi. Direktorlik kengashi birja mexanizmining faoliyat ko'rsatishiga javob beradi, birja siyosatini belgilaydi, yangi a'zolari qabul qilish, qimmatli qog'ozlarni kotirovkaga kiritish masalalarini hal qiladi. Birjadagi operatsiyalarni faqatgina ularning a'zolari amalga oshirishi mumkin.

Amerika fond bozorining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, XX asrning 30-yillaridan boshlab u tijorat banklarining ishtirokisiz rivojlandi. Banklar ushbu jarayonga ancha kech qo'shilishdi. An'anaviy tarzda ular birja savdolarining bevosita ishtirokchilari emas.

Frankfurt fond birjasi - Frankfurt-na-Maynedagi birja XVI asrda vujudga keldi. Hozirgi vaqtda Frankfurt fond birjasi nafaqat Germaniyaning, balki butun Yevropa mintaqasining moliyaviy markazi hisoblanadi. Birja aksiyadorlik jamiyati ko'rinishida tashkil etilgan. Germaniyaning barcha aksiyadorlik jamiyatlari singari u xam «Aksiyalar to'g'risida»gi qonunning qoidalariga bo'ysunadi. Birjani boshqarish organi bo'lib Aksiyadorlar umumiy yig'ilishi, kuzatuvchi kengash va Boshqaruv hisoblanadi.

Chiqarilgan aksiyalar egasining nomi yozilgan aksiyalar bo'lib, ular uchinchi shaxslarga faqat birja aksiyadorlari umumiy yig'ilishining roziligi bilan o'tkazilishi mumkin. Birjaga a'zo bo'lish uchun birja to'g'risidagi qonunning talablarini bajarish va tariflar haqidagi nizomda belgilangan a'zolik badallarini to'lash lozim.

Aksiyalarning birja savdolariga qo'yilishi uchun ularning emitentlari yig'implarni to'lashi zarur. To'lovning eng kam miqdori 2 ming markani tashkil etadi, bunda

emissiyaning hajmi o'sishi bilan to'lov nisbatan qisqaradi. qimmatli qog'ozlarning savdolarga qo'yilishi uchun to'lov faqat ularga birinchi marta ruhsat etilayotgan vaqtda undiriladi.

Birjada ishtirok etish uchun faqat muayyan shaxslar doirasi: professional bank tijoratchilari, maklerlar, yordamchi hodimlar va matbuot vakillariga ruxsat etiladi.

Kurslarni rasmiy belgilash birja maklerlari tomonidan amalga oshiriladi, ular savdolarda vanarxlarni belgilashda betaraf organlar hisoblanishadi. Maklerlar birja ixtiyoriga likvidli mablag'larni taqdim etishadi.

Tokio fond birjasi Yaponiyaning 8 ta fond birjasidan eng yirigi hisoblanadi. Ushbu mamlakatni barcha fond birjalari umumiy aylanmasining 80 foizi uning ulushiga to'g'ri keladi. Birja tashkil topganiga 100 yildan oshgan.

Bevosita birjada qimmatli qog'ozlar bilan savdolar ikki tomonlama uzluksiz kimoshdi savdosi shaklida amalga oshiriladi. Barcha talabnomalar brokerlik yoki dilerlik kompaniyalari tomonidan beriladi va Saytori maxsus tashkilotining a'zosigataqdim etiladi. Bu tashkilot broker-dillerlar o'rtasida vositachilik ro'lida ishtirok etadi. Saytoriga listing ro'yxatiga kiritilgan harqanday aksiyalar bilan o'zhisobidan savdo qilish va sarmoyadorlardan bevosita talabnomalarni qabul qilish man etilgan.

Qimmatli qog'ozlar narxlarining istalgan qisqa muddatli o'zgarib turishini oldini olish uchun TFBda maxsus «bid» yoki so'raladigan kotirovkalar va narxlarning har kunlik limitlari shaklida maxsus mexanizmlar mavjud. Talab va taklifning narxlarda sezilarli farqlar kuzatilganda, TFB Saytridan «maxsus bid kotirovkasini» yoki «maxsus so'ralgan kotirovkani» ko'rsatishni talab qiladi. Bu bilan savdo ishtirokchilariga harid qilish va sotish uchun berilgan talabnomalar o'rtasida katta hajmdagi nomutanosiblik majudligi haqida xabarqiladi. Maxsus kotirovka TFBning Bozor axbort tizimi orqali ochiqchasiga tarqatiladi va shu tariqa bozor ishtirokilariga ushbu nomutanosiblikka munosabat bildirish imkonini beradi. Agar broker-dillerlar narxlarni o'zgartirsa va maxsus kotirovka bo'yicha muvozanat o'rnatilsa, Saytori narxlarni qayd etadi va bitimlar ro'yxatga olinadi.

3. O'zbekiston fond birjasi faoliyat mexanizmining huquqiy asoslari.

1991 yilning bahorida O'zbekiston hukumatining qarori bilan respublikaning eng yangi tarixida birinchi "Toshkent" O'zbekiston Respublikasi tovar–xom ashyo birjasi tashkil etildi. Birjaning ustav fondi 10 mln. rublni tashkil etdi. Biroq, 1991 yil bahor oylarining oxiri va yoz oylarining boshida birja savdolarining shiddat bilan o'sishi birja ustav sarmoyasining oshirilishi, uning ishtirokchilari tarkibining kengaytirilishi zaruratini keltirib chiqardi. O'sha yilning avgustida "O'zbekiston tovar–xom ashyo birjasi" mas'uliyati cheklangan jamiyat "Toshkent" O'zbekiston respublika universal tovar–fond birjasiga aylantirildi va uning tarkibida qimmatli qog'ozlar bozorining dastlabki rasmiy tashkiloti – Fond bo'limi ochildi.

1992 yilning yanvarida "Toshkent" birjasining Fond bo'limi respublikada birinchi bo'lib qimmatli qog'ozlar bilan muntazam savdolarini o'tkazishga kirishdi. O'sha 1992 yilda "Toshkent" birjasi Fond bo'limining qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar bo'yicha aylanmasi 26 mln. rublni tashkil qildi, bu Rossiyani dongdor fond birjalarining xuddi shunday ko'rsatkichlari bilan taqqoslanadigan darajada edi. Savdolarga banklarning aksiyalari, turli birjalarning fond boyliklari toifasiga kiritiladigan brokerlik joylari, shuningdek, ishlab chiqarish tijorat yo'nalishidagi dastlabki aksiyadorlik jamiyatlarining paydo bo'la boshlagan aksiyalari qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994-yil 8-apreldagi Farmoniga muvofiq fond birjalarining mumtoz tamoyillariga asoslangan "Toshkent" Respublika fond birjasi tashkil etildi. O'z faoliyatining dastlabki kunlaridan boshlab birja tarmoq dasturiy maxsulotlarini yaratishga ixtisoslashtirilgan tashkilotlarni jalb etish bilan savdolarining elektron birja tizimini barpo etish, shuningdek, aksiyalashtirish va aksiyalarni xarid qilish orqali mablag'larni milliy iqtisodiyotga investitsiya qilishni tashviq etish bo'yicha faol ishlarni boshlab yubordi.

"Toshkent" Respublika fond birjasi ochiq aksiyadorlik jamiyati shaklida tashkil etilganligi tufayli uni boshqarish organlarining tarkibi o'ziga xos xususiyatga ega. Aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi boshqaruvning oliy organi hisoblanadi, bu faqat investitsiya muassasalari bo'lishi mumkin. Aksiyadorlarning umumiy yig'ilishlari

oralig'idagi davrda birjani boshqarish bilan Kuzatuv kengashi shug'ullanadi. Quyida biz "Toshkent" fond birjasining tashkiliy tuzilishini ko'rib chiqamiz (2-rasm).

"Toshkent" RFBning barcha funktsional bo'linmalarini ikki guruhga bo'lish mumkin. Birinchi guruh – bu oddiy korxonalarga xos bo'linmalardir. Bunga quyidagilar kiradi: ishlar boshqarmasi, birjaga to'lanishi lozim bo'lgan yirimlar va to'lovlarning o'z yilida kelib tushishini nazorat qiluvchi hisob–kitob to'lovining moliya boshqarmasi, huquqiy boshqarma, nashriyot xizmati, ommaviy axborot vositalari bilan ishlash xizmati va tashqialoqalar xizmati bilan axborot boshqarmasi. Mazkur bo'linmalarning vazifalari barchaga ma'lum, ya'ni istalgan boshqa xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning vazifalari bilan bir xil. Ikkinchi guruh – bu muayyan birja xususiyatlariga ega bo'lgan faqat fond birjalariga xos bo'lgan bo'linmalar. Ularga quyidagilar kiradi:

- savdolarni. tayyorlash va o'tkazish boshqarmasi, u savdolarni tashkil etishga doir amalga oshiriladigan butun chora–tadbirlar majmuasiga brokerlarni tenglashtirishdan tortib, to ular tomonidan bitimlar tuzish va tegishli hujjatlarni rasmiylashtirish bo'yicha operatsiyalarning to'liq tugallanishigacha javob beradi. Unga quyidagilar kiradi:

- savdolarni tayyorlash va o'tkazish xizmati, u savdolarni tayyorlash, tashkil etish va o'gkazish ishlarining to'liq jarayonini, ya'ni brokerlardan qimmatli qog'ozlar oldi–sotdisiga doir talabnomalarni qabul qilishdan tortib, to maxsus dasturiy–texnik savdo majmuasi yordamida o'tkaziladigan savdolarga xizmat ko'rsatish ishlarini amalga oshiradi;

- bitimlarni ro'yxatga olish va rasmiylashtirish xizmati, u birjada tuzilgan bitimlarni ro'yxatga olish, savdo tadbirlarining yakunlovchi bosqichida ularning rasmiylashtirish ishlarini amalga oshiradi;

- aksiyadorlar, birja a'zolari bilan o'zaro hamkorlik qilish va sho'ba xo'jalik jamiyatlari faoliyatini muvofiqlashtirish boshqarmasi, u aksiyadorlar bilan ishlash, birjaga a'zolikni rasmiylashtirish, brokerlik idoralarini akkreditatsiyalash, ularning pasportlarini yuritish, tashkiliy talablarga rioya etishini nazorat qilish, brokerlik joylarining ijara shartnomalarini, birja a'zolarining tarkibidan chiqishni

rasmiylashtirish vazifalarini amalga oshiradi, shuningdek, birjaning mintaqaviy sho'ba korxonalarining faoliyatini nazorat qiladi;

- texnikaviy ta'minot boshqarmasi birja tizimlari xizmati, orgtexnikadan foydalanish va unga xizmat ko'rsatish xizmati hamda aloqa xizmatidan tarkib topgan.

Birja tizimlari xizmati qimmatli qog'ozlar bilan savdo qilishning amaldagi tizimining tegishlicha ishlashini ta'minlaydi, uning faoliyat ko'rsatishini nazorat qiladi, takomillashuvi ustida ish olib boradi. Birja savdo tizimlarining rivojlanishini birjani faoliyat ko'rsatishining boshlang'ich bosqichidan, oraliqbosqichidan boshlab va to hozirgi bosqichgacha ko'zlash mumkin.

Qimmatli qog'ozlarning bir maromda va xatarsiz muomalada bo'lishi uchun mazkur sohaga oid me'yoriy - huquqiy hujjatlarni barpo etish hamda ularni doimiy ravishda takomillashtirib borishni, oddiy fuharodan tortib, to davlat organlarigacha qimmatli qog'ozlar bozorining barcha ishtirokchilari tomonidan qonunchilikka rioya etilishini nazorat qilishni o'zida uyg'unlashtiruvchi tizim zarur. Tizim sarmoyadorlarning qonuniy huquqlarini himoya qilishga va saqlashga yo'naltirilishi lozim, chunki aynan ular qimmatli qog'ozlar bozori ishtirokchilarining ichida eng zaif hamda ko'p sonli unsur hisoblanishadi. Ushbu tizimda tanglik xolatini sog'lomlashtirishga yoki fond bozori ishtirokchilarining turli qatlamlari o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tizimida sodir bo'ladigan nomutanosibliklarni, fond bozori va bozor iqtisodiyoti boshqa sektorlarining o'zaro aloqalari sohasidagi kelishmovchiliklarni qidirib topish, qimmatli qog'ozlar bozoriga tuzatib bo'lmaydigan zararlar keltirishga, mavjud barqarorlikni buzishga qodir bo'lgan omillarni o'rganishga yunaltirilgan chora - tadbirlar qo'llanishiga alohida o'rin berilishi kerak.

Fond bozorida qimmatli qog'ozlarning bir maromda va xatarsiz muomalada bo'lishi, qimmatli qog'ozlar oldi - sotdisi orqali iqtisodiyotga investitsiya kiritish uchun sharoitlar yaratish, investitsiyani amalga oshirishda sarmoyadorlar tomonidan mumkin bo'lgan yo'qotishlarni eng kam holatga keltirish, savdolar tashkilotchilari va fond bozorining professional ishtirokchilarining barqaror ishlashini ta'minlashdir. Fond bozorida barqarorlikka erishgan holda, davlat bu bilan pul mablag'larining bir

tarmoqdan boshqasiga oqib kelishi uchun sharoit yaratadi, shu tariqaxalq xo'jaligi mustahkamlanadi vaqimmatli qog'ozlar bozorining bir maromda faoliyat ko'rsatishi iqtisodiyotga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish jarayonida davlat quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

1. Qonunchiqarish vazifasi ya'ni qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish kontseptsiyasini, uni amalga oshirish dasturini ishlab chiqish, dasturni boshqarish — fond bozoridagi munosabatlar rivojlanishining maqsadi va asosiy yo'nalishlarini belgilash, qimmatli qog'ozlar bozoridagi munosabatlarning tamoyillariga, bozor infratuzilmalarining faoliyat ko'rsatishiga, professional ishtirokchilar hamda savdolar tashkilotchilarining maqomiga, sarmoyadorlar huquq va manfaatlarini himoya qilishga taalluqli asosiy huquqiy me'yorlarni belgilash.

2. "O'yin qoidalari"ni belgilash ya'ni emitentlarga, sarmoyadorlarga, professionallarga qo'yiladigan talablar, operatsiya va hisob andozalarini tasdiklash.

3. Bozorning moliyaviy barkarorligi va xavfsizligini nazorat qilish ya'ni qimmatli qog'ozlarni ro'yxatga olish, investitsiya muassasalarining moliyaviy ahvolini nazorat qilish, huquqiy va axlokiy me'yorlarga rioya etilishini nazorat qilish, jazolar qo'llash.

4. Fond bozori ishtirokchilarini mazkur bozorning ahvolidan xabardor qilish, emitentlar, sarmoyadorlar, investitsiya muassasalari, fond birjalari va shu kabilar tomonidan axborotning oshkor etilishini ta'minlash, yo'qotishlardan sug'urtalash.

5. Fond bozorida sarmoyadorlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoyalash bo'yicha chora tadbirlar ishlab chiqish, shu jumladan, emissiyalarni ro'yxatga olish, chet el qimmatli qog'ozlarini milliy bozorlarda muomalada bo'lishiga ruxsat berish, emitentlar va qimmatli qog'ozlar bozori professional ishtirokchilarining faoliyatini nazorat qilish, shuningdek, qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida qonunhujjatlarini qabul qilish.

Xulosa

Hozirgi globallashuv sharoitida Respublikamizda bozor iqtisodiyotiga o'tish, xususan, qimmatli qog'ozlar fond bozorini rivojlantirish uchun barcha huquqiy, tashkiliy shart-sharoitlar yaratilgan. qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatini takomillashtirishga haratilgan O'zbekiston Respublikasining «Qimmatli qog'ozlar fond birjalari to'g'risida»gi, «Qimmatli qog'ozlar bozorining faoliyat ko'rsatish mexanizmi to'g'risida»gi, «Aksionerlik jamiyatlari va Aksionerlar huquqlarini himoya qilish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining «Depozitariylar faoliyati to'g'risida»gi maxsus qonunlar Respublika qimmatli qog'ozlar bozorining qonuniy shakllantirilishi, tartibga solishi, ularning harakatini belgilab berish uchun qabul qilingan.

Respublikaning hozirgi qimmatli qog'ozlar bozorida ikkilamchi bozor ustunlik qilmoqda. Ikkilamchi fond bozorining rivojlanishi eng avvalo qimmatli qog'ozlar likvidligini oshirish uchun bozorning tashkil etilishini takomillashtirish, qimmatli qog'ozlarning muomala qilishi va ularga hizmatko'rsatish tizimida chiqimlar va xarajatlarni kamaytirishga yordam berish, bozorning axborot jihatdan ochiqligini ko'chaytirishga yordam beradi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996 yil iyul oyidagi yig'ilishida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek: - "Islohotlarni yanada chuqurlashtirishning printsipal vazifasi – qimmatli qog'ozlar bozorini, eng avallo ikkilamchi bozorini yanada faolroq rivojlantirish zarur".

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. “Qimmatli qog'ozlar va fond birjasi to'g'risida” O'zbekiston Respublikasining qonuni. №918-XII, 1993 yil 2 sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2012-yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2013-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi.
3. Ценные бумаги: Учебник/Под ред. В.И. Колесникова, В.С. Торка-новского. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2010.
4. Shoha'zamiy Sh.Sh. Bozorasoslari. G`Darslik. -T.: Fanvatehnologiya, 2012.
5. Shoha'zamiy Sh.Sh. Korporativ siyosat. G`Darslik. -T.: Fan va texnologiya, 2012.
6. “Moliya bozori va qimmatli qog'ozlar” fanidan o'quv darslik, 2013.
7. <http://www.press-service.uz>
8. <http://www.cbu.uz>